

A kiszombori nyár

Akik csak vizsgálták, megállapítják, hogy József Attila életében jelentékeny szerepet játszott a kiszombori nyár. Érthető, hogy akik komolyan foglalkoztak költészetével, kutatták a hátteret. Sajnos, igen gyér foszlányok kerültek elő az első 20 év alatt. A faluban nem tudtak róla, hisz még a házat is, ahol két és fél hónapig lakott, csak a Jolán nővérének írt levél címzése alapján találták meg. (Zöldfa utca 404/a, most 8. sz.) Igen, mert akik őt ismerték, elköltöztek a faluból, mielőtt ő híres emberré lett volna.

Az első hiteles, minden kritikát kiálló tanúvallomást Kiss Ferenc pitvarosi plébános adta, éspedig 1957-ben Waldapfel Józsefnek. Ő mint kilencéves fiúcska ismerte Attilát egészen közelről. Egy házban laktak, egy asztalnál ettek.

A kutatók tovább fáradtak, s igen értékesnek vélt nyomra jutottak Faragó Mihály beszámolójával, aki 13 évesen ismerte meg Attilát. Mindkét fiú József Attila tanítványának öccse. Faragó Mihály beszámolóját ketten is lejegyezték. Az ő közvevítésükkel használta fel Szabolcsi Miklós *Fiatal életek indulója* című művében. Hogy ez a közlés mennyire értékes, később lesz bővebben róla szó.

1967-ben, József Attila halálának 30. évfordulója alkalmából, az egyik legodaadóbb kutatójának, dr. Péter Lászlónak kérésére — én is megírtam a József Attila kiszombori nyarával kapcsolatos emlékeimet, amit az egyik szegedi újság akkor le is közölt. Azóta is sokan kértek már, hogy írjak meg róla mindent, amit csak tudok. Közöljek fényképeket is. Legutóbb Amerikából kaptam erre buzdítást.

Szabolcsi Miklós könyvének képmellékletei között ott van a kiszombori ház képe is — emléktáblával jelölve —, de az a hozzáépítésekkel teljesen elvesztette régi, hangulatos formáját. Rajzzal lehetne a régit bemutatni; a „vén, rokkant kaput”, ahol „illetleg várják az egyetlen tehenet”. Előkertes ház volt, két nagy eperfával a virágoskert két végében. Virágoskert volt a ház oldalán is, az első szoba hosszán, amely a szőlővel befuttatott nyitott folyosóval folytatódott. Szépen megmunkált, festett kerítés övezte három rostélyal.

Ugyancsak 1967-ben került kezembe néhány újságcikk, ami József Attila kiszombori nyarával foglalkozik. Elképedve olvastam ezeket a „költeményeket”. Alaposan kijegyzeteltem, s azóta is forr bennem a gondolat, hogy egyszer *tisztázom*. Nekem ugyanis — aki Attilával egy házban éltem két és fél hónapon át, mint 11 éves kislány, s harcoltam vele nap mint nap érthetetlen módon —, egészen más ismereteim vannak róla. De hogy ne hagyatkozzam csupán a saját emlékezetemre, kivallattam testvéreimet is — főként Ilonkát —, aki Attila tanítványa volt, 16 éves, jó megfigyelő. Ő Amerikában él, asszony néven: Helen Jones. 25 kérdésbe foglaltam össze az újságcikkekkel való nézeteltérésemet, amikre ő pontosan válaszolt. S olyan jól emlékezik, hogy még két szövetdarabkát is mellékel leveléhez Attila ruházatára vonatkozóan. Az egyik a színét, a másik az anyagát mintázta. Ő szokta volt mosni vasalni neki hetenkint, amiért Attila nagyon hálás volt. Nővéremnek ezt a levelét, a szövetdarabkával együtt, már a makói József Attila Múzeum birtokolja.

Főként időhiány volt az akadálya annak, hogy mind ez ideig nem váltottam valóra szándékomat. De most, Attila születésének 75. évfordulójára megtiszteltem őt ezzel a nyilatkozattal. Iparkodom a „költeményeket” a valóság szintjére hozni, engesztelésül szegény Attila emlékének, akit oly sokszor megszorítottam éretlen ésszel.

HOGYAN KERÜLT JÓZSEF ATTILA KISZOMBORRA?

Azt már régen tisztázták, hogy az öngyilkossági kísérlete miatt nem maradhatott tovább az internátusban, sem intelligens családhoz nem ajánlhatták tanárai a nyári vakációra házitanítónak, mint például az előző évben Mezőhegyesre.

De volt a makói gimnáziumnak két ötödikes bukott diákja, két kiszombori lányka — Faragó Maca és Kiss Ilonka —, akiket Gebe tanár úr húzott el algebrából. Bár mindkettő törekvő volt, de előző évben egy év alatt tették le a III. és IV. polgáriból mint magántanulók a vizsgát, sőt még a különbözetit is a gimnáziumhoz. Tanulmányukat ugyanis az azt megelőző évben a forradalom kitörése, illetve a makói híd lezárása szakította félbe. Ezért volt a nagy iparkodás. De ez sok volt egy kicsit! Ilonka azonfelül sokat mulasztott kettős bokaficam miatt. A gimnáziumhoz az utat — napi több mint 10 km-t —, gyalogszerrel kellett róni, mert abban az időben semmiféle jármű nem állt rendelkezésre. A jobbmódú diákokat szüleik olykor kocsin vitték át. Horváth Pistát például a VIII-os diákot — Attila későbbi jó barátját —, nevelőanyja rendszeresen kétlovas kocsiján vitette át tulajdon nagybátyjával, Gyura bácsival, aki az ő szolgálatában állott. Ilonka csak gyalogolt.

Gebe tanár úr ajánlotta a két diák szülőjének, s elsősorban Kiss Andrásnénak, hogy vegye József Attilát falusi otthonába a nyári vakációra házitanítónak. Már jóval Kiszomborra való érkezése előtt tudtam, hogy költő jön hozzánk. Álomszerűnek tűnt, egészen transzba hozott ez a gondolat. Alig vártam, mert rajongtam a versekért. Nővéremet este nem engedtem addig aludni, míg nem mondott nekem verseket, amit egyszeri hallásra betéve tudtam. De Ilonka este fáradt volt, nem szívesen verselgett nekem. De most jön a költő!

Nem áll tehát Faragó Miskának az az állítása, hogy édesapja, a *kisbíró* egyik nyáraleji napon négy gyerek helyett ötöt vitt haza Makóról. Attila egyenesen hozzánk jött. S különben is családjukban a négy gyerek közül a legidősebb lány már eladóforma volt, az idősebb fiú, Jani is legényféle. Nem kellett már azokat hurcolászni. S az az állítása sem áll, hogy a jegyzőék rázták le magukról Attilát, mert sokallták a napi egy órai foglalkozásért a teljes ellátást. Így Attilának más tanítványok után kellett néznie. (S hogy mennyire nem lehet igaz e közlés, arra álljon itt a jegyző lányának, Mészáros Annának a közelmúltban Svájcból érkezett leveléből néhány részlet: „Azt, hogy József Attila valaha Kiszomboron járt, azt csak egy volt makói újságszerkesztőnek, Saitos Gyulának József Attila Makón című könyvéből tudtam meg. A valóság az, hogy kisleány koromban, amikor a költő, mint makói diák egy nyarat Kiszomboron töltött, ottlétéről semmit sem tudtam, még a létezéséről sem (...) Sajnálom, hogy romantikus mese helyett a száraz tényeket kell megírnom, de legalább eloszlattam vele egy hamis legendát.” — Mit tehetünk hozzá ehhez a nyilatkozathoz?)

Tehát Faragó Maca és Kiss Ilonka korrepetálása volt József Attila kiszombori feladata. Önéletrajzi nyilatkozata: „...mezei napszámosnak, házi tanítónak mentem Kiszomborra”, kicsit túlzás. A mezei munka eleve nem volt bekalkulálva kiszombori elfoglaltságába. Nem is állt kezére, bár a jószándék megvolt benne. Hagymaszedés idején egyszer kiment segíteni, de a hagymaásó hólyagot tört a tenyerén. Édesanyám nem engedte tovább. Ő nem akarta kihasználni erejét. Faragóék már szabadabban rendelkeztek vele. Beállították kukoricacsősznek a nyár vége felé, amikor már szemesedik a kukorica. Ezért semmi külön díjazást nem kapott, de Faragóékat megszólították, hogy ilyen nagy fiút kukoricaőrzésre fognak. Kisebb gyerekekre szokták bízni az ilyesmit. A *Kiszombori dal* versének e sora is:

„Csak kapáltam nap mint nap egyre”,

helyzetkép csupán vagy átvittven értett dolog, mert a valóságban soha sem csinálta.

„Tudtommal ő senkinek sem dolgozott kint” — mondja Kiss Ilonka. Ezekkel a megállapításokkal egy kicsit szánatja magát Attila. Erre volt benne hajlam. Maga meséli el gyermekkorra egyik esetét, amikor öngyilkos akart lenni, de lúgkő helyett

keményítőt ivott. Mennyire kívánta, hogy szánakozzanak rajta. Úgy látszik, ebből a hajlamból maradt egy kicsi felnőttébb korára is.

Helytelen tehát a megállapítás: „Faragóéknál a mezei munkában is rendszeresen segített.”

Földünk kicsit több volt mint három hold. Édesanyám maga munkálta rokonai segítséggel, de olykor napszámost is kellett fogadnia, főként, ha nehezebb férfimunka volt soron. Az sohasem fordult elő, hogy ő másoknál vállaljon munkát, hisz a magáét is alig győzte. Waldapfel Kiss Ferencről szerezte a József Attila kiszombori nyarára vonatkozó információt, de itt-ott tévedések csúsztak közlésébe. Így, amikor említi, hogy a papokról vita folyt Attila és Margit között, szidták a papokat, Margitot, Kissné Pestről hazajött lányának mondja, holott unokahúga volt.

A két lány tanítása fejében Attila teljes ellátást kapott. Előzetes megegyezés szerint a júliust Kisséknél, az augusztust Faragóéknál tölti. A helyzet a valóságban úgy alakult, hogy mindvégig Kisséknél lakott; az étkezés dolgában pedig: egyik héten itt, a másikon amott étkezett. Ezzel ellentétben Faragó Miska azt állítja: „... az én barátom volt Attila, nálunk lakott, ... kitűnően érezte magát anyámék egyszerű parasztházában.” A valóság: Faragók háza sem méretre, sem külső formájára, sem beosztására nézve nem volt parasztház.

Ami a tanítást illeti, az mindig Kisséknél folyt. Maca jött oda mindennap. „Dél-előtt folyt a tanítás, de néha délután is. Jó tanító volt — emlékezik vissza Ilonka. — Türelmes, különösen velem, mert én nem voltam olyan jó algebrában mint Maca. Engem *Lehelkének* hívott, mert azt mondta: én csak lehelem a választ.”

Miért lakott mindvégig Kisséknél? „Úgy gondolom azért — mondja Ilonka —, mert szégyellte szegény, hogy nem volt rendes pizsamája sem, meg nálunk jobban otthon érezte magát. Nem kellett tőlünk semmit se szégyellnie, mert mi megértettük az ő sorsát.” Igen, a mi szegényes életkeretünk jobban megfelelt az ő szerénységének, mint Faragók nagy házvitele. Mert hisz Faragó Mihály nem kisbíró volt.

Édesanyánk, Kiss Andrásné ebben az időben már egyedül nevelte három gyermekét, sok küzdelemmel, nehéz munkával. Ő sohasem ért rá szomszédolni, vagy akár csak az utcán is megállni huzamosabb beszédre. Mindig sietett. A mi családi körünk nagyon zárt volt. Nekünk utcára se volt szabad menni, nehogy rosszat tanuljunk.

Attila teljesen beilleszkedett a mi családi körünkbe. Innen ered, hogy őt nem ismerték a faluban. Nem is volt az a természet, aki mindenkihez odaszegődik. Kétség-telenül nagy fék volt rajta a szegénység is. „A faluban senkivel sem barátkozott” — mondja róla Kiss Ilonka. Bizonyosság rá a postás is, mert egy alkalommal, mikor levelet hozott neki, azt kérdezte Ilonkától: „Ki a fene az az Attila?” Pedig a postás csak három házzal lakott arrébb tőlünk. Ha ő ismerkedett, barátkozott volna a falusi lányokkal, legényekkel, mint több helyen olvasható, akkor talán más versei is születnek. De ő — ismétli Ilonka —, a faluban senkivel sem barátkozott, főleg nem kisgyermekkel. Ha valakivel nálunk találkozott, udvarias volt.

Mert egyáltalán nem ismerték őt, akik mégis rá hivatkoznak, összetévesztik valakivel.

Mindössze két, hozzáillő fiúval volt barátságban Kiszomboron. Az egyik a már említett *Horváth Pista*. „Nagyon jó barátja volt. Sok órát töltöttek együtt. Tudod, hogy a Pista ateista volt? — kérdi tőlem nővérem. — Horváth Pistán kívül senki sem látogatta őt.”

A másik fiú Gulácsy Péter, szegedi kerista, tőszomszédunk unokája. Szülei vasutasok voltak, és Nyársapáton laktak. Péternek egyszerűbb volt a nagyszülőktől járni be Szegedre vonaton, mint otthonról. Vakációra azonban hazament. Így csak futólag találkozott Attilával két ízben. Édesanyám hozta őket össze. De emlékezése valóságghú. Utóvégre is érettségizett ember. Itt emlitem meg, hogy a sok hasonló nyilatkozatokból csak ez az egyedüli helytálló. Illetőleg, még Szabó Sándor rövid nyilatkozata, de ez az öcsödi együttlétre vonatkozik. Id. Bottyán Imréné összetéveszti Attilát valakivel. Állításaiból semmi sem vonatkozik Attilára. Ugyancsak özv. Faragó Györgyné, Bosnyák Irma emlékezése is téves. Ő a jegyzőéknél találkozott vele. Ott szolgált. Úgy

állítja be, hogy Attila ott tanított és étkezett. Két leányuk közül Mária volt az idősebb, Ica a fiatalabb. Ez a két név a mi családunkban szerepel, de fordítva az életkor. A jegyzőék leányai: Anci és Cila. — Ez a József Attila is más valaki lehet.

HOGYAN TELTEK JÓZSEF ATTILA NAPJAI KISZOMBORON?

„Édesanyánk mindenkit szeretett — mondja Ilonka —, de Attilát különösen, mert minden reggel énekelve kelt föl. Ő körülbelül egy órával később kelt föl, mint mi. Reggeli után olvasott a kertünkben, a folyosón vagy az udvaron. Az ételben nem volt válogatós, mindent evett, amit adtunk neki. Mikor reggel kijött a konyhába reggelizni, mi már vártuk a kávéval meg a kenyérrel. A kávé t mi szaharinnal édesítettük. Persze, azt ő nem tudta. De egy reggel épp akkor tettük a kávéba a szaharint, mikor már ott ült. Mindjárt mondta, hogy az nem egészséges. Ettől kezdve az ő kávéjába cukrot tettünk” — emlékezik vissza Ilonka.

„Tanítás után legtöbbször otthon volt. Néha egész nap. De olykor elment néhány órára. Ilyenkor az útja vagy Horváth Pistához, vagy Makóra vezetett. A baráti köre Makón volt, oda minden héten átment.”

Ilonka tud egy újabb szerelméről, de hogy kire vonatkozott, azt nem firtatta Attilától. De megjegyzi: „Ha ismert valakit a Gebe lányon kívül, az Makón lakott. Hetenkint legalább egyszer meglátogatta. Én nem hiszem, hogy az a lány őt szerette, mert egyszer nagyon leverten jött haza és úgy nyilatkozott, hogy nem jól áll a dolga vele.”

Ebben az időben elég érzékies tartalmú könyvek is forogtak kezében, amiket Ilonkának is fölkinált, de az visszautasította: „Én nem olvasok szemetet.” Ezt az újabb szerelmet Espersit Caca is említi, bár ő sem tudja, kire vonatkozott. (Szabolcsi: *Fiatal életek indulója* 440. l. jegyzet.) Az bizonyos, hogy nem őrá, mert vele csak a következő év március 1-én ismerkedett meg.

A faluban Horváth Pista volt egyetlen barátja. Magatartásán már megérződött az ateista tanárok hatása, amit fokozott nevelőnőjének beállítottsága is. Jómódú, gyermektelen özvegy volt *Kozma Mari* — férje valamikor a falu kántora —, de ő mégis így intette nevelt fiát: „Pap ne legyél, gyerek, mert kitekerem a nyakad!” (A hajdani kántorról fönnmaradt, hogy a karácsonyi ünnepekben olyan vidám dallamokat játszott, hogy a legények bokáztak a kórus alatt.) De felesége, Kozma Mari istentelen volt a legteljesebb fokban. A különben szerény, tisztelettudó Attila hangvétele is a papokat illetően nem a legtisztellettudóbb. Horváth Pistának így dedikált:

„*Ha van túlvilág és lélek,
Megjelenek e vén kételkedőnek.*”

Kiss Ilonka szerint „Faragóékat csak azért szerette, mert tudott a Faragó úrral intelligensebben vitázni. Velem sokat beszélt, de életéről semmit se mondott. A családját sem említette a nővérén kívül, akiről — ha jól emlékszem — azt mondta: Párizsban lakik és színész. Többnyire a költeményeiről beszélt. Ha verset írt, fölolvasta nekem és kérte a véleményemet. Rajongott Rabindranath Tagore-ért és nagyon szerette Adyt. Egy alkalommal a kertben le s föl járkált. Odamentem, verset akartam neki mondani, de félbeszakított, mondván: Most formálódott meg bennem egy vers. Hát otthagytam.”

A kiszombori nyár egyhangúságában kiemelkedő esemény volt számára a *Márta-nap*, amelyet a *Névnapi dicséret*-tel örökölt meg. Szép fehér csokorba rejtette bele a verset s küldte be kis barátjától, Kiss Ferikétől Gebe Mártának. De mielőtt az belépett, még reszkető kézzel igazított a csokron. Együtt gyalogoltak át Makóra és a lelkére kötötte, hogy pénzt ne fogadjon el.

Nagyobb és számára sorsdöntő a *Juhász Gyulánál tett látogatásai*. Lendületbe hozták és azzal a reménnyel töltötték el, hogy Juhász Gyula barátságának segítségével befut. Ez már augusztusban volt, a kukoricaőrzési időszakban. A 24 kilométert

Szegedig gyalog rőtta s „hivatalában”, a kukoricaőrzésben kis barátja, Ferike helyettesítette.

József Attila életrajz-kutatói elmondják, hogy a falu fiatalságával ismerkedett, barátkozott. Ebben nagyon tévednek. „De honnan ismerte akkor a falusi élet dolgait olyan alaposan, ha nem volt bennük része?” — kérdezte tőlem valaki. Láttá. Nap mint nap találkozott a határban dolgozó emberekkel — nem is kevés —, míg kiért a kukoricaföldre. Láttá őket a makói úton is és gyalogútjain Szeged felé. Amikor pedig a mi kis búzáinkat csépezték — 7-8 mázsát szokott teremni —, kiment édesanyámmal a szérűre segíteni, zsákolni.

Csendes szemlélődő, de éles megfigyelő volt. Lelke itta a képeket, mint ahogy falta a betűt is, mert rengeteget olvasott. S mindkettőre volt alkalma és ideje bőven. Vidám kedélyű volt, sokat dalolt, de Ilonka szerint „dalait nem énekelte végig, csak 1—2 sort belőle”.

Faragó Miska utal *politikai magatartására* is, amely elég harcos és baloldali. „Én már születésem órájától gyűlölöm a csendöröket meg az urakat.” Faragó Miskának ezt a kijelentését is főbbi kijelentése viszonyában kell értékelni. Terjedelmes közlése József Attiláról — amelyet pedig olyan örömmel fogadtak a gyűjtők —, *teljességgel hamis*. Egyszerűen nem érdemel figyelmet, mert olyanokat lódít, hogy Hárynak is becsületére válna. Elgondolkoztató, hogy mi indíthatta erre a felelőtlen magatartásra. A legvalószínűbb az, hogy kevés kapcsolata és élménye volt Attilával. Nem is igen lehetett, mert csak étkezni járt oda kéthetenként. S akkor is valószínű, nem övele foglalkozott, hisz Ilonka mondja, hogy szeretett Faragó úrral vitázni. Az a kettesben való kukoricaőrzés minden epizódjával mese. Szerinte délelőtt is őrizték a kukoricát, s 9—10 óra tájban, amikor a várjak támadása megenyhült, „a föld közepén összejöttünk Attilával, ahol kunyhót eszkábáltunk stb.” A valóság: Attila későn kelt, délelőtt tanított, olvasott, s csak délután 4 óra felé ment ki a földre. Délelőtt kukoricát nem őrzött. Miska szerint *benzines hordó*, másutt *benzines kanna* volt a „zengő cin”; Ferike szerint, aki pedig ütötte, míg helyettesített, egy kidobott rossz relni. De hol is volt 1922-ben a benzines hordó, amikor egyedül zombori Rónay Gyula földesúrnak volt egy elég rozszant személygépkocsija!

Még néhány szót József Attila *ruházatáról*, mert ez mind az ő, mind környezetének szemében felszínen volt.

Eperjessy Kálmán, volt osztályfőnöke jegyzi meg Jolán nővérének Makón tett látogatásával kapcsolatban, hogy egyszerűen nem akarták hinni, hogy ennek az elegáns, választékosan öltözött hölgynek lenne testvére ez a kopott diák. Attila nagyon szenvedte a kopottságát. Nem állt módjában ízlése szerint öltözködni, pedig ez a vágy kisgyerek kora óta ölte. A mi édesanyánknak is ez volt a legnagyobb bánata, hogy nem tudott bennünket úgy öltöztetni, ahogyan szeretett volna. Pedig kifinomult ízlése volt.

Faragó Miska szerint „csak egy ruhája volt. Azt is ott kapta Kiszomboron. Már nem emlékszem, hogy kitől”. Kiss Ilonka erre azt mondja: „Mit gondol a Miska? Attila tán meztelenül jött hozzánk?”

„Két öltözet ruhája volt, de azt nem Zomboron kapta. A jobb ruhája, mikor hozzánk jött, elég új volt. A nyári „jobb ruhája” körülbelül a mellékelt zöld színű (borsózöld), és körülbelül a mellékelt szürke erősségű. Amellett volt egy másik nadrágja, meg 2—3 inge, alsónadrágja s egynéhány pár zoknija. Ha volt téli ruhája, nem hozta hozzánk.”

Gulácsy Péter, a szomszéd fiunk, aki nagyjából egykorú volt Attilával, megjegyzi: „Petőfihez hasonlított, hátrafésült haj, kihajtott ingnyakkal. A ruházata nem volt vasalt, azt lehetett észrevenni, hogy nem nagyon adott a külsejére.” Ferike pedig: „Mindig csizmában járt, mert lúdtalpú volt.”

Dolgozatom bevezetőjében jeleztem, hogy Faragó Mihály közlésének értékéről még bővebben szölok. Már eddig is több helyütt rámutattam állításainak valótlanságára. De a legkirívóbbakat még nem mondtam.

„Édesapám *kisbíró* volt” — mondja. Apját az egész falu *Faragó úrnak* szólította. Érettségizett ember volt, számvevő a községházán, hivatalban a jegyző fölött. Nagy

„hajjakend” volt, mondta róla a minap is egy kiszombori asszony. Kiszombort *tanya-világnak* állítja be. Ők, a *tanyasi gyerekek*... Valójában a falu abban az időben kb. 5000 lelket számláló, ősrégi község. Tanyája egyáltalán nincs. A határa sem túl nagy, márcsak a trianoni határrendezés miatt se. Kint az Obébai úton az úgynevezett *Hinkó tanya* egy makói ember tulajdona. Faragó Miska, „*tanyasi gyerek*” a falu közepén lakott, egy kőhajításnyira az urasági kastélyoktól, amelyek viszont a templom körül épültek.

De a legvadabb állítása: *Kiszombor nemzetiségi falu volt*. Parázs gyűlölet izzott a román, szerb és magyar lakosok közt. Amikor egy nagy összetűzés támadt, akkor Attila igen bölcs felvilágosítással szerelte le a veszekedőket. „Kár volt, öcsém, hogy veszekedtél. A román meg a szerb szegény ember neked nem ellenséged. Éppen úgy rongyokban jár, akárcsak te. Az úr itt az ellenség, a Rónay-uraság, a főjegyző meg a többi.” (Apját is ide kellett volna sorolnia.)

Ezzel szemben az igazság az, hogy Kiszombor a régi nagy Torontál vármegyének *egyetlen tiszta magyar faluja*. Pedig Torontál a régi történelmi Magyarország 72 vármegyéje közül a 6. helyen állt, nagyságát illetően. De a török hódoltságot követő telepítések során úgy előzönlöttek a nemzetiségek, hogy Jankó Ágoston szerint „mintagyűjteménye lett Európa összes nemzetiségeinek”. Kiszombor határa hármas határ: magyar—szerb—román, de *a község színmagyar!* De hát ő ezeket *Zalában* mondotta, párszáz kilométer távolságra szülőfalujától. S ki tételezné föl, hogy „mesél”?!

Attila buzdította őket, hogy tanuljanak, mert a tudás fegyver. „*En szerettem volna tanulni abban az időben.*” (Úgy látszik, „*kisbíró*” fiának ez elérhetetlen volt.)

Ebben a kérdésben a valóság az, hogy már József Attila Kiszomborra való jövelele előtti évben tanult. Mert akkor még szerb megszállás alatt voltunk (1921 nyarán szabadult föl Kiszombor, illetve a „Maros-háromszög”), csak magánúton lehetett kezdeni. A tanulni vágyókkal együtt ő is a káplán úrhoz, Borsoviczky Lajoshoz járt latinórára. Nővérem is. Pár évvel ezelőtt, mikor Öcsémnek említettem Faragó Miska nevét, ő rögtön rákezdett: „phuer, phuerum, phueri...” Kérő tekintetemre fölidézte: Mikor Borsoviczkyhez jártak latinra és declinált, a káplán megjegyezte: „Úgy mondd, mintha kását fújnál.”

A gyűjtő Faragó Mihály közlésének bevezetőjében azt mondja: „Az emlékezés adatait részletesen ellenőriztem” (Vajon hol?) Ezek után Szabolcsi Miklós bátran ráhagyatkozott. Miért ne? Gondolná valaki is, hogy ilyen komoly kérdésben ilyen felelőtlen magatartást tanúsítson egy felnőtt?

JÓZSEF ATTILA KÖLTEMÉNYEIRŐL

Attila Kiszomboron teleitta a lelkét a falu levegőjével, átélte a falusi szegényember sorsát-baját, ami annál is inkább könnyen ment neki, mert maga is a léttel küszködött. Észbeli nagy tehetsége és mélyen érző lelkülete röpítette egészen fiatalon — 17 éves korában — a beérkezéshez.

A Kiszomboron írt költeményei közül hármat emelnek ki méltatói, mint teljesen kiforrott alkotást. Ezek a *Perc*, *A jámbor tehén* és az *Éhség*.

A *Perc* *Idill* néven született kint a kukoricaföldön s Ilonkának ajándékozta kéziratát még azon az este, amikor diadallal hazahozta. Mi öcsémrel azonnyomban, ott a konyhában, lámpafénynél megtanultuk, s mindmáig tudjuk.

A *jámbor tehén* plasztikus leírás, amely mögött megcsillan a költő együttérző szíve a szegényekkel. Sok dicsérő szót kapott *A jámbor tehén*. Megérdemel ez a jámbor állat — mert csakis ez a jelző illeti — néhány szót prózában is. *Pörge* volt a neve. 1921 telén vette édesanyánk Makón, a Lónyai utcából. Egyik szarva többől hiányzott, ami nagy szépséghiba egy ilyen címeres állatnál. Sokat leült az árából. Ezért is tudta édesanyánk szegénysége ellenére is megvenni. Nagy segítséget jelentett a család élelmezésében. Valóban nagyon zsíros teje volt. Ennek titka a magdara volt. Volt ugyanis nagyapánktól egy magtisztító gépünk. Fél falu odahordta a búzáját tisz-

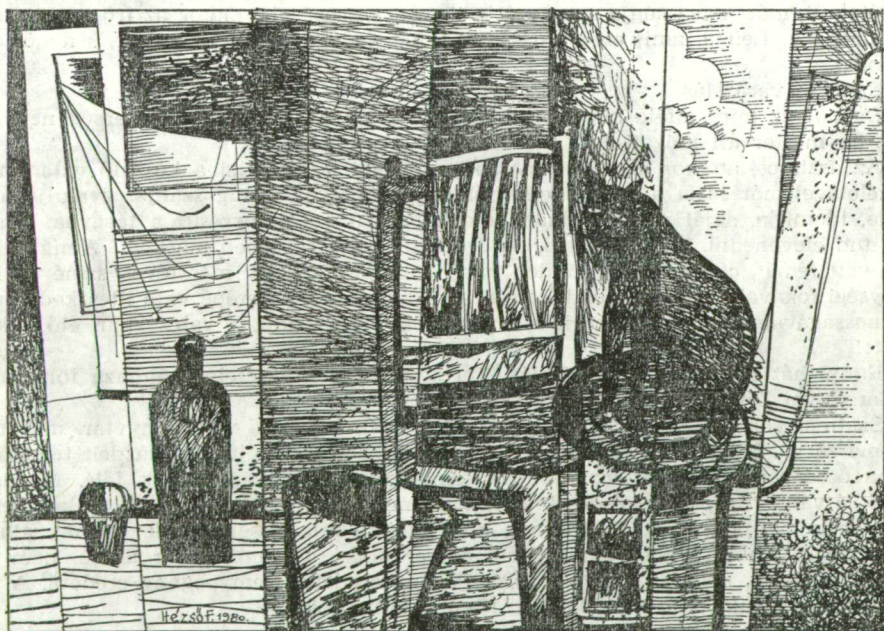
títani. A géphasználat fejében Édesanyánk a gyommagot kérte, amit szívesen ott is hagytak. Ezt megörlette s ebből kapott a Pörge az ivóvizére egy jó mérővel. Tejét valóban olyan nyugodtan adta le, hogy a legtöbbször én, a 11 éves kislány fejtem meg percek alatt.

Az *Éhség*, a legsikerültebbnek ítélt költemény a mi búzánk cséplésével kapcsolatos. Ihletője édesanyánk volt. Mint említettem is, Attila kiment édesanyámmal a szérűre, segíteni a felrakásban. Zsákolni. Édesanyánk este mély részvétellel mondta nekünk: „Jaj, gyerekek, de nagy a szegénység! Láttam egy embert a gépnél délben, savanyú uborkát evett kenyérrel. Ilyen nehéz munkában csak uborkát! Istenem! Istenem!” — és még sokáig elszomorkodott rajta. Ennek nyomán született ez a klasszikus darab. De ez a darab mutatja, hogy Attila már a helyén volt: hivatása magaslatán: a *népért küzdő poéta*. Ő az egész munkástársadalom nyomorát látta ebben a képben. Ezért tünteti úgy föl, mintha *mindenki uborkát ebédelne*.

„Kenyer s uborka az ebédjük mára.”

Szó sincs róla. Nem üzemi konyhán étkeztek, hogy mind egyformát kapott volna. Cséplés idején, déltájban, mindenfelől sietett az asszony nép szép fehér ruhába kötött ételhordóval, amiben nem uborka, hanem a legtöbbször csirkepaprikás és hasonló jó párolgott. Éppen azért volt olyan kirívó ez a szegény uborkaevő. Maga a költemény mégis reális festmény. Konceptiójában meglátszik, hogy József Attila „tudatos jövőbe lát, s megszerkeszti... magában a harmóniát”.

Elindul Kiszomborról a *költői szent hegyre*, s majd kíséri „két szülője szemmel: a szellem és a szerelem”.

HÉZSÓ FERENC ILLUSZTRÁCIÓJA
JÓZSEF ATTILA „MONDD, MIT ÉRLEL” CÍMŰ VERSÉHEZ